

УДК 94 (116+06.05):(477.72)"18/1917"

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ СЕРАФІМА СЕРАФІМОВА

ІВАН ГВЕТАДЗЕ,

пошукач кафедри історії України Донецького національного університету

У статті висвітлюється педагогічна й наукова діяльність відомого просвітника й духовного подвижника середини XIX ст. протоієрея Серафіма Серафімова. Особливу увагу приділено аналізу його праць й оцінці внеску у вивчення історичного та культурного буття мариупольських греків.

Ключові слова: Серафім Серафімов, просвітницька діяльність, мариупольські греки.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Суспільні зміни середини XIX ст. на новий щабель актуальності підняли питання просвіництва. Процеси капіталістичного розвитку Південної України з одного боку, а також складний комплекс проблем, пов'язаних із боротьбою національноохоронних й асиміляторських тенденцій у середовищі етнічних громад, змушували суспільство й окремих його представників шукати оптимальні шляхи підвищення культурного й освітнього розвитку населення, незалежно від того, яким бачилося національно-культурне майбутнє етнічної спільноти - у збереженні ідентичності або ж у культурній інтеграції в російське суспільство. І в тому, і в іншому випадку необхідні були зусилля, спрямовані на створення системи освітньої й культурної роботи серед широких мас населення. Цю місію поклали на себе педагоги, просвітники, земські діячі, священники - усі ті, кому була не байдужою справа народного просвіництва. В умовах Південної України багато хто із цих подвижників належав до нащадків іноземних колоністів - греків, німців, болгар тощо, а відтак питання напрямів культурного розвитку для них ставали особливо гостро. У сьогоденному глобалізованому світі перед малими етнічними групами також стоїть проблема асиміляції, отже, неабиякий інтерес становить вивчення історичного досвіду просвітницьких і національно-культурних ініціатив, що виходили із середовища освічених представників етнічних груп.

Серед представників грецької спільноти Північно-го Приазов'я одним із перших поставив на порядок денний питання культурно-освітнього розвитку педагог-подвижник, громадський діяч, протоієрей Серафім Серафімов. Короткі нариси його життєвого та творчого шляху можна знайти в працях Н. Бацак [1], у роботах інших вітчизняних елліністів цього ім'я згадується дуже побіжно [2].

Метою статті є висвітлення просвітницької та наукової діяльності С. Серафімова, з'ясування його історіографічного внеску в дослідження історії мариупольських греків.

Виклад основного матеріалу. Серафім Серафімов народився в 1817 р. у грецькому селі Старий Керменчик у родині парафіяльного священника Антонія Серафімова [3]. У шкільні роки, як і більшість дітей духовенства тогочасної Мариупольщини, С. Серафімов відвідував заняття в приватній парафіяльній

школі, де запрошені з-за кордону вчителі-греки, готуючи своїх учнів до церковної діяльності, викладали літературну грецьку мову [4].

У 1827 р. майбутній священник вступив до Мариупольського повітового духовного училища, де чотири роки сумлінно вивчав граматику давньогрецької, латинської, давньослов'янської та російської мов, арифметику та церковні співи. Успішно склавши випускні іспити, С. Серафімов у 1831 р. вступив до Катеринославської духовної семінарії. Успіхами в навчанні він привернув увагу видатного вченого й просвітителя архієпископа Катеринославського Гавриїла Розанова, який усе своє життя опікувався талановитою грецькою молоддю. Архієрей призначив молодого С. Серафімова своїм книгодержцем при проведенні богослужінь, а згодом рекомендував до вищого духовного навчального закладу - Київської духовної академії. У 1841 р. С. Серафімов закінчив академію зі ступенем магістра й був зарахований у її штат викладачем-бакалавром грецької мови [5].

Однак строк служби молодого викладача в академії був нетривалим: у 1844 р. Гавриїл, на той час уже архієпископ Херсонський і Таврійський, запросив С. Серафімова на посаду вчителя Закону Божого до училища при Одеському Архангело-Михайлівському жіночому монастирі. У 1845 р. С. Серафімов був конфірмований у сан диякона та ієрея Покровської церкви Одеси. В 1848 р. за сумлінну працю й безоплатне викладання Закону Божого в училищі його зведено в сан протоієрея. З 1850 р. С. Серафімов продовжував педагогічну кар'єру на посаді професора грецької мови в Херсонській (згодом Одеській) духовній семінарії [6].

У 1850-х рр. починається наукова діяльність С. Серафімова. У 1850 р. він був призначений членом Комітету для історико-статистичного опису церков Херсонської єпархії. Відзначивши вагомі результати його роботи зі збирання матеріалів з історії Новоросійського краю, Одеське імператорське товариство історії і старожитностей обрало професора С. Серафімова своїм членом. Довгі роки він активно співпрацював у Товаристві з такими видатними діячами-греками, як М. Г. Палеолог, К. Є. Стаматі, К. М. Базілі, І. Ю. Вучина, Г. Г. Маразлі. Колеги С. Серафімова із вдячністю зазначали, що він завжди охоче допомагав їм як цінною пороною, так і безпосередньою участю в роботі [7].

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.

Головною сферою наукових інтересів була історія християнської церкви, зокрема приазовсько-причорноморського регіону. Багато зробив історик і для розробки грецької теми, популяризації її серед широких кіл наукової громадськості та освіченого загалу. Ставши продовжувачем у науці свого вчителя, архієпископа Гавриїла, який публікував матеріали, присвячені історії християнства в Новоросійському краї, та ще з 30-х рр. XIX ст. розпочав збирання документів й усних свідчень щодо історії й культури греків Криму та Приазов'я, частково їх видавши, С. Серафімов також присвятив цій темі ряд праць, що й досі не втратили свого наукового значення. Постійно проживаючи в Одесі, він неодноразово відвідував рідну Маріупольщину з метою збирання матеріалів з історії й культури свого народу. У результаті проведених розвідок у 1862 р. з'явилася головна праця С. Серафімова-історика "Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря" [8].

Блискуча філологічна й богословська освіта, здобута автором у Київській духовній академії, дозволила йому зробити цінні лінгвістичні й етнографічні спостереження. Незважаючи на певну упередженість при відборі фактичного матеріалу, описовість викладу та суб'єктивність оцінок у висвітленні кримського періоду історії греків, причин і ходу переселення, дослідження містить важливі свідчення про початковий етап становлення системи національної освіти грецької громади Маріуполя й сіл у перші десятиліття XIX ст., безпосереднім учасником якого він був. Саме С. Серафімов уперше порушив питання функціонування та збереження місцевих грецьких діалектів як важливої культурної ознаки приазовських греків.

На початку праці С. Серафімов побіжно ставить питання, які, хоча й вважає ключовими для з'ясування історичної долі кримських греків, але не бачить можливості відповісти на них. Серед них: час появи греків у Криму, кількість населених пунктів, де вони мешкали, кількість церков, особливості адміністративного та комерційного життя тощо. Нез'ясованість цих сюжетів С. Серафімов пояснює занедбаним станом грецької культури та свідомості, через що не залишилося жодного джерела, за допомогою якого можна було б реконструювати історію кримських греків [9].

Однак у загальному вигляді перебування греків у Криму для С. Серафімова - суцільна смуга суму та нещастя. Він постійно нагадує, що грецька культура не мала розвитку, християнство та національна мова зазнали гоніння.

Автор вважає, що незалежність Кримського ханства після Кючук-Кайнарджийського миру не полегшила долі християн. На підтвердження цього він наводить розповідь одного зі старців Маріуполя, яку вміщено в записках протоієрея Г. Чернявського: "Обклавши батьків наших жакливими податками, Хан хотів змусити їх зректися віри й прийняти іслам, але, бачучи їхню стійкість, жорстокий правитель, якого навчало його духовенство, видав нелюдське повеління: вереям і вчителям грецької релігії, числом 70 душ, відрізати язиками... Язика ці, нанизані на мотузку, відіслані були турецькому Султану, а страдники за віру - одні швидко, а інші - після довгих мук - скінчили життя своє" [10].

Уже наступники С. Серафімова в дослідженні проблеми відзначали, що напевно ці жакливі події були можливими, а особливо після 1774 р., за правління ставленика Петербургу - Шагін-Гірея. Так,

А. Маркевич із великим скепсисом та навіть іронією поставився до подібних оповідань, які він уважав фантастичними.

Утім, для С. Серафімова цей сюжет є переконливим аргументом для пояснення причин виселення: "За таких важких обставин, що бідним християнам залишалось робити, як не звернутися по захист і покровительство могутньої і єдиновірної Росії?" [Там само].

Для цього стала в нагоді й ситуація в політичних відносинах Росії з Кримом та Туреччиною. Граф О. Румянцев-Задунайський запропонував вивести греків із Криму, тому що християни - народ працьовитий і промисловий, а також вони складали найважливіше джерело ханських доходів. Після чого економічно ослаблену територію можна приєднати до Російської держави. Отже, зовсім не митрополит Ігнатій є в С. Серафімова головним ініціатором переселення, і не тільки мусульманське гноблення викликало міграцію. Автор досить чітко вказує на російський інтерес у цій справі й на її головного ініціатора: "Після Кючук-Кайнарджийського миру (1774) однією з умов воєнної політики Рум'янцева-Задунайського для досягнення мети - приєднання Криму до Росії - було виведення християн" [11]. С. Серафімов також говорить про взаємну користь цієї справи як для росіян, так і для греків.

Протоієрей не згадує про негаразди з поселенням греків на території Самарської паланки, про небажані частини греків переселятися й узагалі обережно оминає всі гострі кути цього процесу. Цікаво, що відповідь Катерини II на прохання про переселення та на відведення місць для мешкання С. Серафімов називає "незамедлительным". Хоча рішення, оформлене в Жалувану грамоту, датувалося 21 травня 1779 р., а прохання греків на ім'я імператриці було надіслано ще 16 червня 1778 р. Щоправда, автор говорить про втрати греків під час переселення через хвороби та епідемію, указуючи, що з 20 000 греків "багато які... в дорозі померли" і "збиток" цей був "значний" [12].

Окремим сюжетом у роботі є короткий життєпис митрополита Ігнатія. Він цікавий, насамперед, оцінкою відносин митрополита з паствою. А відносини ці були непростими. С. Серафімов не вдається до з'ясування причин конфлікту, а лише сумує з приводу того, що переважна більшість грецької людності не оцінила вповні заслуг митрополита. Водночас, зауважує Серафім, інші переселенські спільноти - німці, південні слов'яни тощо, на відміну від греків, щиро вдячні своїм ватажкам Котеніусу та Хорвату відповідно за "їхню працю з облаштування громади на новій землі".

Утім, як можна побачити, С. Серафімов сам і дає пояснення цій ситуації: "Користь тих, хто переселився, у цьому випадку була на другому плані; головну роль грала користь руського керівництва, яке обрало вихід християн як засіб приєднати Крим до Росії й населити величезний простір пустого місця в новоросійському краї" [Там само]. А якщо так, то напевно чи заслуги Ігнатія перед Російською державою могли ототожнюватися громадою із заслугами перед грецьким суспільством, що отримало "другорядну користь" від переселення.

Варто зазначити, що саме С. Серафімов першим порушив мовну проблему в середовищі приазовських греків і вказав на її наслідки для багатьох елементів національно-культурної традиції, зокрема для релігії та освіти. Так, він вказує на те, що одна час-

тина (тати) греків говорить "грецькою мовою, але досить "зіпсованою", а інші (базаріоти) - кримсько-татарською. Ті та інші не розуміють справжньої грецької мови богослужінь. Протоієрей не бачить виходу із цієї ситуації і радіє вже хоча б із того, що, навіть не розуміючи мови церкви, приазовські греки відрізняються набожністю та "віддані вірі батьків" [13].

Можливим пом'якшенням проблеми, на думку автора, мав би бути перехід священників на мову народу, але "для цього священикам треба мати значні навички й перемогти всі забобони". Серед духовенства Приазов'я автор таких не бачить, що непрямым чином говорить про культурний розрив релігійної еліти з грецькою людністю. На це будуть указувати пізніші дослідники.

Як видно з останнього сюжету архієпископа, який присвячений вихованню та національній освіті, мовна проблема стоїть на заваді й у цій справі. С. Серафимов вважає одним із головних призначень грецького духовенства та освічених людей - повернути народу грецьку мову (маючи на увазі ту, якою розмовляють у Греції). Але, висвітлюючи розвиток освіти в приазовських греків і вказуючи на непересічні заслуги грецького духовенства в розбудові шкільництва, усе ж таки зауважує, що справи з вивченням і поширенням грецької мови є доволі кепськими. Учні духовного училища, через відсутність професійних викладачів та наставників слабо говорять грецькою, а після вступу до семінарії взагалі "забувають говорити тією мовою, збереження якої в народі повинно становити предмет їхньої майбутньої пастирської турботи. Чи не дивно це?" [14].

У парафіяльному училищі міста Маріуполя, за свідченням С. Серафимова, грецьку викладали або заїжджі викладачі-греки, або місцеве духовенство. Але рівень викладання був низький, викладачі не намагалися пояснити учням зміст молитов, які їхні діти вчили грецькою.

Отже, праця С. Серафимова у великій мірі відображає погляд офіційних російських кіл на процес переселення кримських християн на терени Російської імперії й висвітлює його вельми апологетично та з фактологічними помилками. Утім, на наш погляд, обмежуватися тільки цією характеристикою твору, теж було б помилкою. Неважко помітити, що, незважаючи на акцентування мусульманського гноблення як причини переселення, автор дуже чітко вказує на прагматичний російський інтерес у цій справі, який і мав першочергове значення.

Значною ділянкою в громадському й творчому житті С. Серафимова була його діяльність як співробітника "Херсонських єпархіальних відомостей", у виданні яких він багато років брав активну участь. Серед його робіт - переклади й дослідження грецьких джерел з історії релігії, історії Греції, Новоросії, старожитностей Пелопоннесу, бібліографічні огляди грецьких видань.

Не менш важливе місце в житті професора посідала й педагогічна діяльність: п'ятнадцять років (з 1855 до 1870 року) він віддав праці в Одеському інституті шляхетних дівчат, виховуючи у своїх ученицях глибоку моральність, людяність і високу духовність. Сумлінне виконання ним свого громадянського обов'язку було відзначено високими державними нагородами - орденами Анни третього (1858 р.) і другого (1863 р.) ступенів.

У 1870 р. правління Херсонської семінарії (Одеса), до якого С. Серафимов входив із 1868 р., обрали його наглядцем (тобто директором) Херсонсько-

го духовного училища. Як досвідчений та авторитетний громадський діяч, у 1874 р. він був обраний членом губернської училищної ради, у 1876 р. - головою ради Благовіщенської жіночої громади. У 1876 р. за добросовісність і сумлінність у виконанні цих обов'язків освітянин був нагороджений орденом св. Володимира четвертого ступеня.

До кінця свого життя протоієрей С. Серафимов залишався членом правління від духовенства Херсонського духовного училища, а останні чотири роки служив настоятелем Одеської Покровської церкви [15].

Висновки

1. Протоієрей Серафим Серафимов був першим просвітником із середовища приазовських греків, тому в когорті видатних представників інтелігенції цього невеликого етносу постать С. Серафимова по праву повинна займати чільне місце.

2. Життєвий та творчий шлях протоієрея Серафима Серафимова позначився чималою кількістю справ, що мали не тільки духовно-релігійне, а й велике науково-педагогічне та просвітницьке значення.

3. С. Серафимов у своїх працях зперше порушив питання національно-культурного збереження свого рідного народу - греків Північного Приазов'я, які не були вирішені (як на то сподівалося грецьке духовенство) в умовах Російської імперії. Протоієрей не тільки констатував проблеми у сфері мови, освіти, релігії, але й розмірковував над тим, як вони можуть вплинути на процеси культурного життя й відродження грецької культури та свідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацак Н. І. Протоієрей Серафим Серафимов / Н. І. Бацак / Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні. Історико-біографічні нариси. - К., 2001. - С. 213-220; Бацак Н. І. Греки Північного Приазов'я : культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII - початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Н. І. Бацак. - К., 1999. - 20 с.
2. Терентьева Н. А. Греки в Украине : экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII - XX вв.) / Н. А. Терентьева. - К. : Аквилон-пресс, 1999. - 352 с.; Якубова Л. Д. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. - початок 30-х років XX ст. / Л. Д. Якубова - К., 1999. - 331 с.
3. Блаженный Григорий V, патриарх Константинопольский // Херсонские епархиальные ведомости. - 1860. - № 2-3.
4. Письма Константинопольского патриарха Григория V / Записки Одесского общества истории и древностей. - 1860. - Т. 4. - Отд. II.
5. Бацак Н. І. Протоієрей Серафим Серафимов / Н. І. Бацак / Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні. Історико-біографічні нариси. - К., 2001. - С. 214.
6. Там само. - С. 215.
7. Воспоминание о пастырских путешествиях преосвященного Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического // Херсонские епархиальные ведомости. - 1861. - № 4.
8. Серафимов С. А., протоієрей. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря / С. А. Серафимов. - Катеринослав : Тип. Братства Св. Владимира, 1901. - 46 с.
9. Там само. - С. 12.
10. Там само.
11. Там само. - С. 22.
12. Там само. - С. 24.
13. Там само. - С. 31.
14. Там само. - С. 42.
15. Бацак Н. І. Протоієрей Серафим Серафимов / Н. І. Бацак // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні. Історико-біографічні нариси. - К., 2001. - С. 217.

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.

I. Hvetadze

EDUCATING ACTIVITIES OF ARCHPRIEST SERAPHIM SERAPHIMOV

The article is devoted to teaching and research activities of a famous enlightener and clerical enthusiast of the middle of XIX century the Archpriest Seraphim Seraphimov. Special attention is paid to the analysis of his works and evaluation of his contribution into the study of history and culture of Greeks in Mariupol.

Key words: S. Seraphimov, educating activities, Greeks of Mariupol.

© I. Гветадзе

Надійшла до редакції 27.07.2011

УДК 262(477.8):351.84

УЧАСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЛИЦЬКОЇ ПРЕСИ 20 - 30-х рр. ХХ ст.)

ІГОР ГНІП,

здобувач Інституту історії України НАН України, м. Івано-Франківськ

У статті на основі аналізу матеріалів галицької преси 20-30 рр. ХХ ст. з'ясовується місце та роль греко-католицького духовенства в процесі організації соціального захисту українського населення Східної Галичини.

Ключові слова: греко-католицьке духовенство, Східна Галичина, міжвоєнний період, соціальний захист, періодична преса.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Перша світова війна призвела до матеріального зубожіння українського населення Східної Галичини. Війна, голод, повені, землетруси, світова економічна криза 1929-1933 рр., безробіття щорічно поповнювали загони людей за межею бідності й виживання. Польська держава була неспроможна подолати ці негативні явища та гарантувати повноцінний соціальний захист своїм громадянам, у тому числі українцям. Соціальні проблеми населення Східної Галичини в міжвоєнний період займали центральне місце на шпальтах періодичної преси 20-30-х рр. ХХ ст. Масштаби їх обговорення часто виходили за межі галицьких земель, оскільки подібна ситуація була характерною для всієї тогочасної Європи.

Вивчаючи ситуацію, що склалася у сфері соціального захисту населення Східної Галичини в міжвоєнний період, значна кількість українських та польських дослідників, зокрема В. Комар [1], В. Марчук [2], С. Гнот [3], Е. Коко [4] та інші, відзначають провідну роль греко-католицької церкви в процесі вирішення нагальних соціальних проблем українців регіону.

Мета цієї статті - на основі аналізу галицької періодичної преси 20-30-х рр. ХХ ст. уточнити масштаби соціальних проблем українців Східної Галичини, виділити основні напрями роботи греко-католицько-

го духовенства в соціальній сфері, а також з'ясувати особливості її сприйняття в тогочасному суспільстві II Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу. Після Першої світової війни у Львові розпочала свою діяльність низка опікунських та добродійних інституцій: Український громадянський комітет, Український фонд воєнних вдів і сиріт, світські добродійні об'єднання мирян тощо. Основною метою організацій був збір статистичних даних про наслідки повоєнного стану, полегшення долі українських полонених й інтернованих шляхом надання моральної, матеріальної, санітарної допомоги, культурно-національне відродження молоді. Добродійні організації тісно співпрацювали із греко-католицькими чернечими громадами св. Василя Великого, св. Теодора Студита, Найсвятішого Ізбавителя св. Йосифа, сестрами Службеницями Непорочної Діви Марії, сестрами Милосердя, сестрами Пресвятої Родини, сестрами Мироносицями. Основним напрямком співпраці став соціальний захист українських сиріт.

Керівництво греко-католицької церкви докладало чимало зусиль для організації дитячих захоронків і захистів. Окремі чернечі чини мали мережу розгалужених дитячих притулків та сиротинців, зокрема сестер Службениць та отців Студитів. Міжвоєнна преса переповнена матеріалами про досягнення

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.